

45. Porovnanie metód prístupu k dogmatickej teológii po konciloch

written by doc. Štefan Paločko | 27. marca 2022

[ThDr. Štefan Paločko, PhD.](#)

Abstrakt: Od vzdelania teológov sa nevyhnutne odvíja aj správna duchovná prax ľudí, ktorých títo teológovia sprevádzajú v ich duchovnom živote. Systematicky sa Cirkev začala venovať precíznemu vzdelávaniu všetkých teológov v oblasti dogmatickej teológie po Tridentskom koncile v reakcii na šíriacu sa reformáciu a slabú vzdelanosť katolíckeho duchovenstva. Čas preveril tento vzdelávací systém až napokon došlo k revízii tohto systému na Druhom vatikánskom koncile. Tento článok vysvetľuje rozdiely v týchto dvoch prístupoch k dogmatickej teológii a poukazuje na ich klady i nedostatky a na ich vplyv na duchovnú prax.

Kľúčové slová: Dogmatická teológia. Teologické vzdelanie. Tridentský koncil. Druhý vatikánsky koncil.

Abstract: The education of theologians inevitably leads to the proper spiritual practice of the people whom these theologians accompany in their spiritual life. Systematically, the Church began to devote itself to the precise education of all theologians in the field of dogmatic theology after the Trident Council in response to the spreading Reformation and the poor education of the Catholic clergy. Time has tested this education system, and finally this system was revised at the Second Vatican Council. This article explains the differences between the two approaches to dogmatic theology and points out their pros and cons and their impact on spiritual practice.

Keywords: Dogmatic theology. Theological education. Trident Council. Second Vatican Council.

Jedným z dôvodov rýchleho rozšírenia reformácie v 16. storočí bolo aj slabé vzdelanie kňazov. Tento nedostatok spôsobil, že samotní kňazi mali problém zorientovať sa v tom, čo je pravé katolícke učenie a čo je už učenie reformované, resp. v čom spočíva nebezpečenstvo, či nesprávnosť reformovaného učenia. Bez správneho katolíckeho základu títo kňazi ľahko podliehali herézam a s nimi aj veriaci kresťania, ktorých mali viesť. **Z tohto dôvodu Cirkev došla k poznaniu, že je absolútne nevyhnutné zvýšiť kvalitu kňazského vzdelania a tomu bolo treba prispôsobiť systém vzdelávania a vypracovať metódu, ktorá by umožnila v pomerne krátkom čase vybudovať hrádzu pravovernej teologickej vzdelanosti proti rozvíjajúcej sa reformácii.**

Tridentský koncil bol reakciou na reformáciu a ten ustanovil aj postup vzdelávania, ktorý mal zastaviť ťaženie reformácie. Cirkev nariadila zriaďovanie seminárov a povinného vzdelávania budúcich kňazov vo filozofii a teológii. Teológia bola rozčlenená do jednotlivých disciplín a tie boli ďalej systematicky rozdelené do jednotlivých tematických traktátov. Tieto disciplíny tvoria systém teológie prakticky dodnes.

Jednou z novovzniknutých teologických disciplín bola dogmatická teológia, ktorá mala zabezpečiť jasné poznanie vierouky. Na odvrátenie rýchlo šíriacej sa reformácie bolo potrebné, aby sa kňazi jednoducho orientovali v Bohom zjavených pravdách a dokázali rýchlo rozlíšiť články katolíckej viery od reformačnej náuky, ktorá nezodpovedala

učeniu katolíckej Cirkvi.

Kým v **scholastike** sa začínalo nejakou nastolenou otázkou, ktorej riešenie smerovalo k dokázaniu nejakého správneho záveru, [\[1\]](#) **metóda dogmatickej teológie po Tridentском koncile vychádzala už zo samotného článku učenia katolíckej Cirkvi**, teda možno povedať, že začiatok celého teologického pojednania tvoril v určitom zmysle jeho záver. Študent dogmatickej teológie bol hneď na začiatku oboznámený s vetou, ktorú musel ovládať viac-menej naspamäť.

Táto prakticky výsledná téza bola následne obhajovaná výrokmi zo Svätého písma, ktoré boli pre tento účel vyňaté. Po biblickej časti nasledovali výroky cirkevných otcov, ktorí sa danou tézou zaoberali a obhajoba tézy bola zakončená určitým rozumovým zdôvodnením niektorých významných teologických mysliteľov. Keď **pápež Lev XIII. V encyklike Aeterni Patris** nabádal katolíckych teológov, aby venovali zvláštnu pozornosť učeniu sv. Tomáša Akvinského, medzi teologickými mysliteľmi, ktorých rozumové dedukcie mali obhajovať tézy cirkevného učenia, začal sv. Tomáš hrať hlavnú úlohu. [\[2\]](#)

Napokon nasledovali rôzne námietky a protirečenia zdôvodňovanej tézy, s ktorými sa teológ mohol stretnúť a nasledovala jednoduchá odmietavá odpoveď na tieto námietky.

Takýto postup bol zameraný evidentne **apologeticky**, čo prirodzene vyplynulo z protireformačných snáh a z úsilia ubrániť katolícku vieru pred rozrastajúcou sa reformáciou, pričom v prvej línii tohto obranného valu mali stáť práve teológovia a vzdelaní kňazi, ktorých úlohou bolo taktiež správne zorientovať im zverený jednoduchý Boží ľud.

Je treba priznať, že v oblasti vzdelania kňazov došlo po Tridentском koncile k značnému pokroku. Už vyššie spomenutá metóda, ktorou bola dogmatická teológia objasňovaná, znamenala roztriedenie a zosystematizovanie jednotlivých vieroučných téz

do traktátov a každý traktát mal svoju príručku (manuál), v ktorej študent s prehľadom našiel jednotlivé vieroučné výroky aj ich zdôvodnenie.[\[3\]](#) V dobe obrany pred rozširujúcou sa reformáciou táto metóda bola nesporne veľkým prínosom.

Časom, pri hlbšej teologickej reflexii, si odborníci v tejto oblasti začali uvedomovať aj určité negatíva tejto metódy. Systematickosť a roztriedenie dogmatických tém má iste svoje pozitíva, ak sa však v tomto postupuje rázne a necitlivo, dochádza k izolovaniu jedných dogmatických tém od druhých. Takáto štruktúra kresťanskej vierouky však nezodpovedá realite, pretože jednotlivé pravdy viery sú medzi sebou previazané, ovplyvňujú sa, vysvetľujú sa a jedna z druhej prirodzene vyplývajú. **Napríklad soteriológia, teológia milosti a sakramentológia sú natoľko previazané traktáty, že je priam nemožné o nich hovoriť izolovane bez toho, aby nedošlo k skresleniu, neporozumeniu a následne do značnej miery k znehodnoteniu vieroučných právd, ktoré tvoria obsah týchto traktátov.** Podobne izolovanie ekleziológie od traktátov kristológie, soteriológie a skramentológie nevyhnutne vedie k vykresľovaniu právnej inštitúcie bez jasne zdôvodneného základu a zmysluplnej funkčnosti. A izolovanie mariológie od ostatných traktátov ochudobňuje soteriológiu či eschatológiu[\[4\]](#) a spôsobuje dojem, ako by Mariánske dogmy boli len akýmsi nepodstatným dodatkom ku katolíckej vierouke, pri absencii ktorého by mohla katolícka vierouka existovať bez akejkolvek podstatnej ujmy.[\[5\]](#)

Podobne pri tejto metóde dogmatickej teológie môžeme len veľmi ťažko hovoriť o nejakej biblickej teológii. Chýba tu nejaká reflexia nad biblickými staťami a Sväté písmo je používané len ako akási „banka výrokov“, z ktorých si možno povyberať podľa ľubovôle tie, ktoré nejakým spôsobom podporujú vieroučnú tézu hlásanú magistériom.[\[6\]](#)

Jednotlivé články viery sa pri takomto prístupe k teológii javia ako akési v histórii nezakotvené doktrinálne tvrdenia. Chýba poukázanie na historické dôvody a problémy cirkevného

spoločenstva, uprostred ktorých jednotlivé vieroučné vyhlásenia vznikali. Tak môže dochádzať k skresľovaniu zmyslu dogiem, keďže nie sú interpretované v súvislosti s okolnosťami, na ktoré reagovali.^[7]

Značným problémom tejto metódy je fakt, že nepodnecuje teológa k samostatnému mysleniu a teologickej reflexii. Kým v scholastike sa teologická úvaha začínala nadhodením otázky, pričom sa preberali a rozumovo preverovali rôzne možnosti jej riešenia, až sa napokon logicky došlo k záveru,^[8] v metóde po Tridentskom koncile mal teológ riešenie hotové hneď na začiatku. Stačilo sa ho naučiť naspamäť, prípadne poznať výroky Písma a cirkevných otcov, ktoré danú hotovú tézu potvrdzovali. Uvažovanie a hĺbanie nad tézami katolíckej vierouky sa vytrácalo.

Následkom týchto nedostatkov samotné čo najhlbšie pochopenie zmyslu vieroučného výroku a jeho súvislosti s celkovým pokladom viery sa dostávalo do úzadia. **Dogmatická teológia sa čoraz viac dostávala do teoretickej roviny.** Namiesto otázky, ako žiť podľa katolíckej viery, sa podstatným stalo teoretické ovládanie vieroučnej tézy a schopnosť obhájiť ju citátmi z Písma a Tradície.

Kritika týchto potridentských manuálov začala čoraz viac silnieť a výsledkom bol náčrt novej metódy dogmatickej teológie, **ktorý sa nachádza v 16. článku dekrétu Druhého vatikánskeho koncilu Optatum totius.** Kľúčový text znie takto:

„Pri dogmatickej teológii nech sa postupuje tak, že sa najprv predložia vlastné biblické témy. Poslucháčom nech sa vysvetlí, čím prispeli otcovia východnej a západnej Cirkvi k vernému odovzdávaniu a vysvetleniu jednotlivých zjavených právd, ako aj ďalšia história dogmy, a to i vo vzťahu k všeobecným dejinám Cirkvi. Potom – aby sa podľa možnosti čím plnšie vysvetlili tajomstvá spásy – nech sa seminaristi pod vedením svätého Tomáša priúčajú hlbšie do nich vniknúť uvažovaním a pochopiť ich súvislosti.³⁶ Nech sa naučia poznávať ich stálu

prítomnosť a účinnosť v liturgických úkonoch a v celom živote Cirkvi. A nech sa učia hľadať riešenie ľudských problémov vo svetle Božieho zjavenia, aplikovať zjavené večné pravdy na menlivé podmienky tohto sveta a prístupným spôsobom ich podávať súčasným ľuďom.“ [\[9\]](#)

Z textu možno vidieť, že východiskom práce dogmatickej teológie už nemá byť výrok Magistéria, ale biblická téma. **Dôležité je poznamenať, že oproti metóde manuálov tu nejde o citát zo Svätého písma, ktorý by bol izolovaný od svojho kontextu, ale o celú biblickú tému.** Pri takomto postupe hrá veľmi významnú úlohu prepojenosť dogmatickej teológie s biblickou teológiou a s exegézou.

Biblickými témami sa zaoberali už cirkevní otcovia, ktorí ich interpretovali, vysvetľovali a prehľbovali ich svojou teologickou reflexiou. Preto má nezastupiteľnú úlohu pri správnom pochopení vieroučných právd všetko to, čo nám môže ponúknuť patristika a diela cirkevných otcov. Je dôležité si uvedomiť, že cirkevní otcovia mnohokrát vypracovávali svoje teologické reflexie pod tlakom rôznych bludných náuk, proti ktorým museli brániť pravú vieru. Je nevyhnutné brať na zreteľ práve tento historický kontext, ktorý správne ozrejní, prečo boli výroky otcov sformulované práve takýmto spôsobom, na čo reagovali a čo daným výrokom chceli alebo nechceli povedať.

Tento historický kontext je nevyhnutné zohľadňovať aj pri takpovediac vrchole celej metódy dogmatickej teológie, ktorou je samotný výrok magistéria, či už v podaní koncilu alebo samotného pápeža. **Výroky magistéria majú v množstve prípadov apologetický charakter a je nemysliteľné správne pochopiť význam týchto výrokov bez historického kontextu, teda bez znalosti problému, na ktorý daný výrok reaguje.** Kým v manuáloch po Tridentskom koncile vystupovali výroky magistéria len ako tézy izolované od akéhokoľvek kontextu a prísne tematicky rozdelené, v metóde po Druhom vatikánskom koncile je niečo takéto nemysliteľné. Historický kontext, v ktorom sa výroky magistéria zrodili, tu hrá podstatnú úlohu.

Oproti potridentskej metóde, kde výrok magistéria stál na začiatku celého teologického pojednania, si môžeme všimnúť, že v novej metóde načrtnutej **dekrétom Optatam totius** výrok magistéria a teda magistérium samo nepôsobí ako východisko vieroučných právd, ale jasne vyjadruje svoje poslanie ako autentického interpretátora Božieho zjavenia.[\[10\]](#)

Celá doposiaľ opísaná časť metódy dogmatickej teológie nesie na sebe podstatné znaky „načúvania prameňom“.[\[11\]](#) Možno v tom vidieť určitú analógiu s Rim 10,14, kde apoštol Pavol poznamenáva, že viera je z počúvania Božieho slova.

Ďalším pokrokom pokoncilnej metódy je to, že sa neuspokojuje len s určitým teoretickým naučením sa výrokov magistéria. **Nasleduje totiž špekulatívna časť, ktorej úlohou je uvedomenie si súvislosti konkrétnej vieroučnej pravdy s ostatnými pravdami tvoriacimi poklad viery.** Tak má dôjsť k čo najhlbšiemu pochopeniu tajomstiev viery už nie len v rámci historického kontextu, ale v rámci kontextu celého pokladu viery. Izolovanosť medzi jednotlivými dogmatickými traktátmi sa pomaly rozplýva, pretože je nemožné oddeľovať jedny pravdy od druhých bez ujmy na ich správnej interpretácii.

Dôležité je si všimnúť na výroku otcov Druhého vatikánskeho koncilu, že nejde len o uvedomenie si prepojenia jednotlivých vieroučných právd medzi sebou, **ale aj o prepojenie vieroučných právd s ostatnými teologickými disciplínami.** Konciloví otcovia zvlášť upozorňujú na prepojenosť týchto právd s liturgickým životom Cirkvi, no napokon rozširujú túto prepojenosť všeobecne na celý praktický kresťanský život. **Táto pripomienka jasne naznačuje, že dogmatická teológia sa v žiadnom prípade nesmie chápať ako veda odtrhnutá od praktického kresťanského života.** Jej degradácia na úroveň akýchsi akademických polemík a čisto teoretických rozumových cvičení, by ju robila úplne zbytočnou a takýto prístup by spôsobil, že teologické vedy zaoberajúce sa priamo praktickým kresťanským životom by stratili zmysluplný základ.

Druhý vatikánsky koncil veľmi jasne nástojí na tom, že k takejto izolácii vieroučných pravd od praktického kresťanského života nesmie dochádzať. Ba celé štúdium dogmatickej teológie a celá teologická reflexia nevyhnutne musí vyústiť do uvedomenia si páľčivých životných problémov a ťažkostí. **Bádanie dogmatického teológa má teda napokon vyústiť k vyjadreniu kresťanských vieroučných riešení, ktoré ako základ podá morálnym teológom a spolu s nimi praktickým teológom zaoberajúcim sa pastorálnou teológiou a homiletikou, aby mohli tieto životne dôležité vieroučné pravdy primerane zinterpretovať Božiemu ľudu.** Taktiež nemožno nespomenúť, že závery dogmatickej teológie musia tvoriť základ aj pre správnu interpretáciu cirkevného práva, ktorá musí byť založená na Bohom chcených princípoch ekleziológie a nie na nedostatočnosti ľudských inštitúcií.

Na jednej strane je potrebné priznať určité pozitíva potridentskej dogmatickej metódy. K nim rozhodne patrí jej usporiadanosť, systematickosť a prehľadnosť. **Istým pozitívom je v určitom zmysle aj jej stručnosť, ktorá zodpovedá účelu príručiek.** Bolo by iste chybou tieto manuály úplne odmietnuť. **Metóda Druhého vatikánskeho koncilu evidentne vedie k veľkému nárastu študijných materiálov. Prepojenosť s ostatnými pravdami viery a zachytenie čo najširšieho kontextu vyžaduje značne široký priestor.** Je tu hrozba, že sa text stane neprehľadným a nejasným. Z tohto dôvodu je namieste udržať manuály vypracované podľa metódy Tridentského koncilu ako pomocný študijný materiál, ktorý uľahčí orientáciu v rámci systému dogmatickej teológie. **No použiť tridentské manuály bez študijných materiálov vypracovaných podľa metódy Druhého vatikánskeho koncilu je nesprávne.** Kým v potridentskej dobe mohli tieto manuály dobre plniť svoju apologetickú úlohu a rýchlo zorientovať nevzdelané duchovenstvo v základných pravdách katolíckej vierouky, v dnešnej dobe urobiť z nich základný, ba jediný prístup k dogmatickej teológii, je nanajvýš nerozumné. Neblahé dôsledky dlhodobého používania tejto potridentskej metódy dokonca ešte niekoľko desaťročí po

Druhom vatikánskom koncile môžeme pozorovať ešte dodnes.

Izolovanosť jednotlivých traktátov a jednotlivých vieroučných výrokov v rámci týchto traktátov spôsobila aj do určitej miery nezrozumiteľnosť celého kontextu pokladu viery a následne i nedostatočnú zrozumiteľnosť jeho prepojenia s ostatnými teologickými disciplínami. Z dogmatickej teológie sa stala teoretická veda bez dostatočne zrozumiteľného vzťahu k praktickému kresťanskému životu. Pokúšanie sa žiť podľa kresťanských požiadaviek bez vieroučného základu nevyhnutne vedie k jednému z **dvoch základných postojov, ktoré falšujú autentický praktický kresťanský život.**

Prvým postojom je určitá forma **pelagianizmu a farizejizmu**, kde sa človek pokúša vlastnými silami prísne vyplniť každý morálny a právny predpis bez hlbšieho vzťahu lásky k Bohu, pričom pri porovnávaní sa s druhými klame sám seba, že sa mu to vynikajúco darí. Druhý falošný postoj je **laxizmus**. Človek si uvedomuje svoju slabosť a neschopnosť vlastnými silami dokonale vyplniť kresťanské požiadavky, a preto dochádza k záveru, že ani Boh neberie tieto požiadavky vážne.

Tieto postoje sa následne premietli aj do prístupu k ďalším teologickým disciplínam. V **liturgike** sa objavili prvky prázdneho ritualizmu, kde omnoho dôležitejšiu úlohu zohrávajú samotné liturgické znaky, obrady a ich usporiadanosť, než to, čo tieto znaky vyjadrujú. Pri takomto prístupe hrozí nebezpečenstvo, že to, čo sa má stať nástrojom láskyplnej komunikácie s Bohom a prostriedkom odovzdanosti človeka do Božej moci, sa stane cieľom liturgickej praxe kresťana bez hlbšieho zmyslu.

V **morálnej teológii** sa objavili prvky **legalizmu**, kde plnenie zákona už nie je predovšetkým láskyplnou odpoveďou človeka na Božie volanie umožnené Božou mocou prameniaca z Kristovho vykupiteľského diela. Morálny zákon začal vykazovať prvky akéhosi právneho systému. **Odtrhnutie dogmatickej teológie od praktického kresťanského života spôsobilo, že aj kresťanský**

život človeka sa začal javiť nie ako účasť na Kristovom svätom živote, ale ako úsilie samotného človeka o akúsi morálnu dokonalosť.

Podobne praktické teologické vedy odtrhnuté od zrozumiteľnej dogmatickej teológie začali podliehať či už prvkom **pelagianizmu**, alebo **laxizmu**. Kým v **homiletike** možno badať akýsi sklon k moralizovaniu, kedy sú veriaci kresťania vyzývaní k morálnym výkonom bez hlbšieho porozumenia úlohy Božej milosti a Kristovho spasiteľného diela v ich praktickom živote, **pastorálna teológia** sa prikláňa skôr k laxizmu, kde sa snaží o akési chápanie ľudskej slabosti a nedostatočnosti, no zároveň aj o zľahčovanie morálnych požiadaviek na veriaceho kresťana **opäť len ignorujúc moc Božej milosti a ovocie Kristovho spasiteľného diela, ktoré dokáže uschopniť človeka k autentickému praktickému kresťanskému životu.**

Z teologických disciplín ovplyvnených izolovanosťou a nezrozumiteľnosťou dogmatickej teológie možno spomenúť taktiež **cirkevné právo**. Bez jasného chápania vplyvu vierouky na praktický kresťanský život nevyhnutne dochádza aj k nepresným interpretáciám kresťanských právnych zásad.

Taktiež široká interpretácia zásad ekumenického hnutia a najrozličnejšie a zároveň protichodné aktivity a vyjadrenia samotných teológov a kňazov v tejto oblasti sú dôsledkom neporozumenia, ba dokonca absencie **ekleziológie** v rámci dogmatickej teológie usporiadanej metódou potridentského obdobia.

Izolovanie dogmatickej teológie od ostatných teologických disciplín a od praktického kresťanstva spôsobilo, že samotná kresťanská zvesť sa postupne začala javiť ako nepotrebná a zbytočná, čo dogmatickú teológiu ešte viac izolovalo a odsúdilo ju medzi neplodné špekulácie, ktoré praktickému životu nemajú čo povedať. Tento vplyv nedostatkov potridentskej metódy možno cítiť a vnímať do dnešných dní nie len v praktickej pastorácii, ale bohužiaľ často aj na

akademickej pôde. Dobre mienené systematické rozčlenenie do jednotlivých teologických disciplín bolo dotiahnuté do pôvodne nechceného roztrieštenia a izolácie jednotlivých vied tvoriacich teológiu, čím sa vytratil dôraz na súvislosti a jednotlivé vedy vypadli z celkového kontextu. **Často sa stáva, že odborník v jednej teologickej disciplíne nemá dostatočné odborné znalosti v oblasti, ktorá jeho teologickú vedu systematicky predchádza a tvorí jej základ.** Dôvodom je, že metódy načrtnuté na Druhom vatikánskom koncile ešte nenašli svoje pevné miesto v systéme teologického vzdelávania.

Mnohí absolventi teologických fakúlt prešli týmto postupne rodiačim sa systémom teologického vzdelávania, ktorý však nesie so sebou ešte nevyčistené nedostatky potridentskej metódy. Keďže sa dôsledky tohto vzdelávania nevyhnutne prejavujú v ďalšom praktickom pôsobení absolventov teologických fakúlt, je nanajvýš na mieste vypracovať systém vzdelávania v dogmatickej teológii a ďalších teologických vedách, ktorý bude určený pre týchto absolventov. Týmto postupom sa odstránia nedostatky predošlej doby, prehĺbi sa poznanie vierouky v celom jej kontexte aj v súvislosti s ďalšími teologickými disciplínami a v neposlednom rade sa absolventi budú môcť oboznámiť s novými teologickými reflexiami, ktoré prehĺbia a obohatia ich teologické poznanie tak potrebné pre kvalitnú teologickú prax.

Zdroj: **Porovnanie metód prístupu k dogmatickej teológii po Tridentskom koncile a po Druhom vatikánskom koncile [print]**, Ďalšie vzdelávanie absolventov teologických fakúlt na Slovensku [print], Vydavateľské údaje: Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2020
Lokácia: s. 39-45.

Zoznam bibliografických odkazov

SV. PÍSMO STARÉHO I NOVÉHO ZÁKONA, Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1996.

DEI VERBUM, konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu, I. In: POLČIN, S.: *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993.

OPTATAM TOTIUS, dekrét Druhého vatikánskeho koncilu. In: POLČIN, S.: *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu II.*, Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993.

OTT, L.: *Grundriss der katholischen Dogmatik*. Basel – Freiburg – Wien : 1959.

POSPÍŠIL, C. V.: *Hermeneutika mystéria*. Kostelní Vydří : Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2005.

Pospíšil, C.V.: *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, Krystal OP, 2000.

POSPÍŠIL, C. V.: *Maria- materská tvář Boha. Kostelní vydří* : Karmelitánské nakladatelství s.r.o., 2004

SV. TOMÁŠ AKVINSKÝ: *Theologická summa* . Olomouc : 1937.

[1] Porov. napr.: SV. TOMÁŠ AKVINSKÝ: *Theologická summa* . Olomouc : 1937.

[2] Porov. POSPÍŠIL, C. V.: *Hermeneutika mystéria. Kostelní Vydří* : Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 61.

[3] Typickým dogmatickým manuálem je OTT, L.: *Grundriss der katholischen Dogmatik*. Basel – Freiburg – Wien : 1959.

[4] Porov. POSPÍŠIL, C. V.: *Maria- materská tvář Boha. Kostelní vydří* : Karmelitánské nakladatelství s.r.o., 2004, s, 121.

[5] Porov. POSPÍŠIL, C. V.: *Maria- materská tvář Boha. Kostelní vydří* : Karmelitánské nakladatelství s.r.o., 2004, s. 57.

[6] Porov. Pospíšil, C.V.: *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, Krystal OP, 2000, s. 20.

[7] Porov. POSPÍŠIL, C.V.: *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, Krystal OP, 2000, s. 29.

[8] Porov. napr.: SV. TOMÁŠ AKVINSKÝ: *Theologická summa* . Olomouc : 1937.

[9] OPTATAM TOTIUS 16, dekrét Druhého vatikánskeho koncilu. In: POLČIN, S.: *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu II.*, Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993.

[10] Porov. DEI VERBUM 10, konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu, I. In: POLČIN, S.: *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993.

[11] Porov. POSPÍŠIL, C. V.: *Hermeneutika mystéria. Kostelní Vydří* : Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 70.